

Wykład wygłoszony na II Europejskiej Konferencji Szkół Promujących Zdrowie Egmond an Zee pokazuje znaczenie edukacji zdrowotnej dla realizacji podstawowych zadań szkoły jakim jest przygotowanie ucznia do kompetentnego uczestniczenia w życiu społecznym.

Tłumaczenie: Valentina Todorovska-Sokolovska

Profesor Geert ten Dam, Uniwersytet Amsterdam, Holandia

Wstęp

W nawiązaniu do tematu tej konferencji chciałabym powiedzieć kilka słów o relacjach pomiędzy edukacją i zdrowiem z punktu widzenia edukacji. To oznacza, że moje wystąpienie nie będzie skupiało się na pytaniu: „Dlaczego zdrowie jest dla uczniów ważnym zagadnieniem i jak możemy go włączyć do działań szkoły?” Pytanie kluczowe, które chciałabym zadać to: „czym powinna być dla uczniów edukacja i jakie jest w tym procesie miejsce edukacji zdrowotnej?”. Według mnie, to pytanie stanowi dobry punkt wyjścia do budowania bardziej skutecznego partnerstwa edukacji i zdrowia.

Główne zadanie edukacji

Pozwólcie mi na początku wyjaśnić co według mnie jest głównym zadaniem edukacji. W paru słowach: szkoła musi przygotować uczniów do kompetentnego uczestnictwa w życiu społecznym. Z mojego punktu widzenia, uczenie się jak być kompetentnym uczestnikiem społeczeństwa to nie tylko sprawa zdobywania wiedzy i umiejętności. Chodzi także o to, jak stać się aktywnym członkiem społeczeństwa. Pragnienie bycia członkiem społeczeństwa może silnie motywować do uczenia się w jaki sposób można to osiągnąć. Przynależność do określonego środowiska wymaga aby dana osoba widziała siebie jako członka tego środowiska, by czuła się odpowiedzialna za swoje działania (w tym za stosowanie swojej wiedzy i umiejętności). Tak więc, proces uczenia się oznacza kształtowanie osobistej tożsamości. Uczestnictwo w procesie edukacyjnym to uczenie się jak stać się specyficzną osobą – indywidualnością. Edukacja powinna mieć swój udział w tak rozumianym procesie uczenia się u młodych ludzi.

Większość krajów poświęca dużą uwagę moralnym i społecznym zadaniom edukacji. Na przykład, w Holandii wszystkie szkoły średnie mają statutowy obowiązek umożliwić „szeroką edukację dotyczącą rozwoju osobistego i społecznego”. To obejmuje m.in. nabycie umiejętności komunikowania się, uczenia się norm i wartości zarówno własnej kultury, jak i innych kultur, sposobów i zasad ich respektowania, uczenie się jak być obywatelem wielokulturowego społeczeństwa. Takie cele edukacyjne mają też inne kraje. W Anglii, przedmiot „edukacja obywatelska” został wprowadzony jako obowiązkowa część nowego

narodowego programu szkolnego. W Stanach Zjednoczonych, częścią programu szkolnego są takie pojęcia jak: „edukacja dotycząca wartości”, „edukacja dotycząca moralności” lub „edukacja dotycząca demokracji”.

Co w praktyce oznaczają te znamienite cele? W szkołach w Holandii wszystkie przedmioty nauczania jak i wszyscy nauczyciele muszą być zaangażowani we wspieranie szerokiego osobistego i społecznego rozwoju uczniów. To musi być realizowane w odniesieniu do określonych dziedzin nauki, specyficznej wiedzy i umiejętności. Na przykład, na lekcjach biologii uczniowie muszą się nauczyć:

- jak przestrzegać wymagań środowiska, higieny, zdrowia, ergonomii,
- co to jest uzależnienie i jakie mogą być jego konsekwencje.

To tylko przykłady dwóch konkretnych celów edukacji zdrowotnej.

Wspomniałam ogólnie o celach edukacji, ponieważ edukacja zdrowotna musi być zintegrowanym elementem całego procesu nauczania. Jeżeli tak się nie stanie, edukacja zdrowotna pozostanie „zapasowym kołem samochodu”. Na szczęście, aktualnie nadaje się wysoką rangę edukacji zdrowotnej. Musi się ona jednak rozwijać w takim kierunku żeby być pomocna w całym procesie nauczania tak, jak wspominałam wyżej mówiąc o rozwoju społeczno-kulturowym. Edukacja zdrowotna musi wspierać uczniów w rozwijaniu własnej tożsamości. Nauczanie o zdrowiu ma im pomóc lepiej i kompetentniej uczestniczyć w społecznej i kulturowej rzeczywistości.

Zdecydowanie nie zgadzam się więc z twierdzeniem, że główne uzasadnienie dla edukacji zdrowotnej to fakt, że „dobre zdrowie to wstępny warunek do edukacyjnych osiągnięć uczniów”. To jest prawdą i taki argument czasami jest korzystny. Jednak najważniejszym powodem dla którego eksperci powinni zwrócić uwagę na edukację zdrowotną to ten, że może ona pomóc w osiągnięciu głównego celu edukacji, jakim jest rozwój tożsamości i uczenie się, jak uczestniczyć w życiu społecznym.

Znaczenie problematyki społecznej w edukacji

Pojawienie się problematyki społecznej w edukacji spowodowane jest tym, że coraz częściej stajemy w obliczu takich problemów jak narkotyki, przestępczość, rasizm czy zanieczyszczenie środowiska, na które edukacja jakoś musi zareagować. Problematyka społeczna, o której mowa obejmuje edukację dotyczącą wielokulturowego społeczeństwa, edukację dotyczącą środowiska, edukację dotyczącą pokoju, jak również edukację zdrowotną. Wszystkie te zagadnienia łączy fakt, że są nierozdzielnie związane z wydarzeniami życia społecznego.

Wprowadzenie zagadnień społecznych do programu szkolnego spowodowało krytykę dotyczącą metodyki pracy z uczniem, sposobu w jakim szkoła uczestniczy w poznawczym, społecznym i moralnym rozwoju uczniów - obywateli. W debatach ciągle powraca zastrzeżenie, że edukacja w dużej mierze jest izolowana od społeczeństwa. Program szkolny realizowany jest głównie przez osobne przedmioty i dyscypliny co doprowadza do rozproszenia ważnych treści nauczania. Ponadto zbyt mało uwagi poświęca się rozwojowi wartości i działaniom uczniów. Odwrotna sytuacja dotyczy realizacji w szkole edukacji obejmującej zagadnienia społeczne, która ma interdyscyplinarny charakter. Wspólną cechą zagadnień społecznych jest koncentracja na „wiedzy i zrozumieniu stosunków społecznych”. Rozwijane umiejętności i postawy odnoszą się głównie do tego, jak radzić sobie z różnorodnością i zmianami społecznymi. Tak więc, umieszczenie zagadnień społecznych w programie szkolnym może pomóc w tym co ja nazywam głównym zadaniem edukacji: nabywanie kompetencji potrzebnych do uczestnictwa w życiu społecznym na swój własny, krytyczny sposób.

Przeładowany program

Wprowadzenie problematyki społecznej do programu szkolnego może doprowadzić do jego przeładowania. Stale pojawiają się oczekiwania w stosunku do nauczycieli wymagające ich elastyczności i zdolności do wprowadzenia innowacji. Mając na uwadze niebezpieczeństwo związane z programem zbyt przeładowanym, ważne jest, by zadać sobie pytanie czy szkoły mogą poprzez wprowadzenie problematyki społecznej pracować skuteczniej nad rozwojem obowiązkowej wiedzy, umiejętnościami i postawami uczniów. Kiedy zastanawiam się, czy szkoły mogą pracować skutecznie, myślę przede wszystkim o tym, czy uczniowie mogliby w sposób niezależny i elastyczny stosować to czego się nauczyli, w nowych sytuacjach w szkole i poza nią.

Jeżeli przyjrzymy się celom do których prowadzi zajmowanie się różnymi zagadnieniami społecznymi, można zauważyć, że one się pokrywają. Wiedza, która łączy się z poszczególnymi zagadnieniami jest specyficzna i zawsze powiązana z odrębnym problemem. Uogólnienie jest trudne. Najczęściej, zagadnienia społeczne łączy tylko to, że w większym czy mniejszym stopniu skupiają się na zrozumieniu stosunków społecznych. Inaczej jest w odniesieniu do kształtowania umiejętności i postaw. Te w znacznym stopniu pokrywają się. Niezależnie od tego czy chodzi o edukację zdrowotną, edukację dotyczącą środowiska, czy edukację dotyczącą wielokulturowego społeczeństwa, wszystkie rozwijają te same umiejętności: jak patrzeć na problemy z różnego punktu widzenia, jak poradzić sobie z

różnorodnością czy z poczuciem niepewności, jak skutecznie porozumiewać się, jak wyrażać akceptację a także brak akceptacji, jak porównać różne kwestie i móc dokonać wyboru. To samo odnosi się do postaw. Prawie niezależnie od zagadnienia społecznego, musimy rozwijać te same nastawienia takie, jak:

- wrażliwość na różnice pomiędzy ludźmi i gotowość do traktowania tych różnic poważnie;
- gotowość do radzenia sobie z niepewnością i działaniem mechanizmów społecznych;
- pełne szacunku nastawienie wobec innych, zidentyfikowanie co możemy zaakceptować, a czego nie;
- ostrożność przy kreowaniu opinii.

Ta „wspólnota postaw” nie oznacza, że poszczególne problemy społeczne nie różnią się. Zawsze ważny jest przedmiot rozpatrywany w danym wypadku. Badania nad uczeniem się pokazują, że poznanie jest zawsze powiązane z kontekstem. To oznacza, że nabywanie wiedzy, umiejętności, i postaw zawsze występuje w specyficznych obszarach. Takiego nastawienia jak „szacunek dla innych” lub takiej umiejętności jak „jak radzić sobie z presją rówieśników” nie można nauczyć się w próżni. Uczniowie uczą się tych umiejętności w specyficznym kontekście dotyczącym określonego tematu.

Główne zadanie edukacji dotyczącej zagadnień społecznych, również edukacji zdrowotnej, to kształtować wiedzę, umiejętności i postawy w specyficznym obszarze, ale w taki sposób by uczniowie mogli zastosować to czego nauczyli się w innych sytuacjach w szkole i poza nią. Oznacza to, że edukacja zdrowotna to nie jedyny społeczny obszar, w którym uczniowie uczą się jak dbać o swoje zdrowie. Umiejętności konieczne żeby pozostać zdrowym są tak samo ważne w innych zagadnieniach społecznych, chociaż tematyka z zakresu edukacji zdrowotnej nie może i nie musi odnosić się do każdego problemu społecznego. Z drugiej strony, obecność edukacji zdrowotnej w obrębie innych zagadnień społecznych jest ważna, ponieważ dostarcza uczniom wiedzy szczególnie istotnej dla promocji zdrowia. Tę konkluzję zawsze musimy brać pod uwagę, chcąc rozwijać skuteczne strategie wprowadzenia edukacji zdrowotnej do szkół.

Transfer

To co przedstawiłam prowadzi być może do rozwiązania problemu przeładowanego programu, ale ważne jest wyłonienie się nowego, istotnego problemu. Mianowicie problemu

transferu. Ważną cechą procesu nauczania i uczenia się jest umożliwienie uczniom zastosowania nabytych zdolności w różnych, nowych sytuacjach. To jest właśnie transfer. Chodzi o to, żeby efekty uczenia się nie były związane tylko z konkretnym przedmiotem lub zagadnieniem, ale mogły być zastosowane w innych nowych sytuacjach. To jest podstawowy problem, aby rezultaty uczenia się, które mogą być wynikiem realizowania zagadnień społecznych, tak jak edukacji zdrowotnej, wykorzystywane były głównie poza szkołą, zarówno teraz jak i w przyszłości.

Transfer nie dokonuje się automatycznie. To czy wystąpi czy nie zależy od wielu czynników. Wymagana jest głęboka analiza przepracowywanego zagadnienia przy czym musi być to zagadnienie mające istotne znaczenie dla uczniów. Uczniowie muszą dane zagadnienie zrozumieć, móc dokonać własnych przemyśleń, dać swoje przykłady. Tematyka musi być dla nich ważna na poziomie osobistym. To co zostało nauczone musi mieć zastosowanie do realizacji osobistych celów uczniów, aby mogło stać się częścią ich sposobu myślenia. Sprzyja temu odnośnienie danego zagadnienia do różnych sytuacji, w teraźniejszości czy przyszłości, w których uczniowie będą mogli i chcieli wykorzystać zdobytą wiedzę. Ważne pytanie brzmi: "jaki obszar kultury odpowiadający uczniom może być osią, wokół której może być zorganizowany program edukacji zdrowotnej?". Łączenie szkolnego nauczania z działalnością kulturalną może zapobiegać problemom obniżonej motywacji do działania.

Podczas procesu uczenia się uczniowie muszą mieć jak najwięcej możliwości aktywnego uczestnictwa. Zachowań związanych ze zdrowiem uczymy się w sytuacjach praktycznych. Uczniowie nabywają określone umiejętności poprzez uczestnictwo w działalności kulturalnej, wymagającej opanowania określonych umiejętności. Nie chodzi tylko o to, żeby uczniowie zdobyli wiedzę o czymś, ale o to by uczyli się poprzez aktywne uczestnictwo. Tak jest np. w projektach edukacji zdrowotnej kiedy uczniowie opracowują plan, którego efektem ma być np. szkoła wolna od tytoniu („niepaląca szkoła”). W takich projektach uczniowie mają możliwości wykorzystać zdobytą wiedzę i umiejętności. A przede wszystkim uczą się jak brać odpowiedzialność za swoje działania. Ważne jest, żeby byli świadomi tego czego się nauczyli. Muszą być zdolni otwarcie wypowiedzieć się, jakie ogólne zasady wiążą się z danym obszarem tematycznym i gdzie ponadto można się je zastosować. Z badań dotyczących procesu edukacyjnego wynikają wnioski, że szczególnie skuteczne jest stosowanie alternatywnej zasady odnoszenie danego zagadnienia: zarówno dookreślonego kontekstu, jak i odrywanie się od tego kontekstu. Zaczynając od specyficznego kontekstu, uczniowie wspólnie poznają obowiązujące zasady. Szczególnie ważne jest wnikliwe

przeanalizowanie danego tematu czy zagadnienia. To czego się nauczą w tym przypadku nie będzie „uwięzione” w danej, specyficznej sytuacji (będzie miało szersze zastosowanie).

Uczniowie powinni poznawać nie tylko określone zagadnienie, ale również własny proces uczenia się. Np. powinni posiadać umiejętność rozpoznawania wpływu norm grupowych na proces myślenia jednostki i być w stanie to kontrolować. Takie skupianie się na własnym procesie myślenia nazywa się meta-poznaniem. Dyskusja grupowa to bardzo korzystna strategia nauczania, która stymuluje meta-poznanie. Współdziałanie uczniów, problemy które pojawiają się podczas wspólnej pracy, strategie wykorzystane do rozwiązania problemu, itd., pozwalają, by uczniowie potrafili zastanowić się nad swymi społecznymi umiejętnościami i postawami. W ramach edukacji zdrowotnej, uczniowie mogą rozważać własne wzory zachowań w sytuacjach, w których istnieje ryzyko zagrożeń zdrowia. W ten sposób mogą rozwijać strategie działań alternatywnych. Na koniec trzeba stwierdzić, że uczniowie, którzy są dość pewni siebie będą prawdopodobnie potrafili stosować to, czego nauczyli się w nowych sytuacjach niezależnie i elastycznie. Poczucie własnej wartości to warunek skutecznego transferu.

Ważne jest żeby edukacja zdrowotna zwracała wyraźną uwagę na to, aby:

- uczeń miał pewność co do swoich zdolności uczenia się;
- uczeń miał pewność co do tego czego już się nauczył;
- uczeń miał pewność co do tego że może mieć wartościowy wkład w pracę grupy - kolegów z klasy.

To zachęca do uczestnictwa we wspólnym procesie uczenia się i nauczania.

Konkluzja

Kończąc, spróbuję streścić to co powiedziałam w dwóch punktach:

- 1) Jako osoba, która zajmuje się edukacją, uważam, że niezmiernie ważne jest poświęcanie szczególnej uwagi sprawom promocji zdrowia w szkole. Jest to istotne nie tylko z powodu specyficznego celu jakim jest zdrowie uczniów, chociaż to też jest bardzo ważne. Przede wszystkim jednak z tego powodu, że problematyka związana ze zdrowiem zawiera istotne zagadnienia społeczne, co daje uczniom możliwość nabycia kompetencji (umiejętności, wiedzy i postaw), które są niezbędne do uczestnictwa w życiu społecznym. To jest główne zadanie edukacji.
- 2) Edukacja zdrowotna, jak i edukacja jako całość jest skuteczna tylko wtedy, kiedy jest przekazywana w sposób sprzyjający transferowi nabytej wiedzy. I w tym kierunku

powinniśmy skierować nasze wysiłki. Tylko w takim wypadku edukacja zdrowotna w szkołach stanie się atrakcyjną formą innowacji w edukacji. To przyniesie korzyści wszystkim. Tylko wtedy edukacja i zdrowie będą rzeczywistymi partnerami.